

DOI 10.26886/2414-634X.6(42)2020.13

UDC: 745/749(477)"17–20"

**TRADITIONS OF POLTAVA CARPET WEAVING IN THE ARTISTIC
CULTURE OF UKRAINE**

Y. Harkovyna, Graduate student

<https://orcid.org/0000-0001-5780-4059>

e-mail: hurgri6@gmail.com

Kyiv National University of Culture and Arts, Ukraine, Kyiv

The subject of the research is the traditions of making carpets from the Poltava region. The purpose of the work is to determine the artistic components of the development of Poltava carpet in the artistic culture of Ukraine of the XVIII – early XXI centuries. The methodology of work is based on a combination of the principle of scientific reliability and comprehensiveness, art history, cultural and design approaches, as well as axiological, ontological, hermeneutic, historical-genetic, comparative (historical-comparative), cultural, formal-stylistic and methodological analysis of art. The results of the work are designed to summarize the data on the traditional foundations of the classic Poltava carpet. Scope of results – today's artistic practices related to ethnic design, history of decorative and applied arts and art culture of Poltava region, art theory in the field of lordly, monastic and home carpets, creation of electronic courses for students and graduate students of creative specialties, development of educational sites and articles for encyclopedic and reference publications. Conclusions. It has been found that Poltava carpet weaving has ancient artistic traditions, rooted in the Baroque era. It is outlined that the techniques of making local carpets have not changed significantly during the last three hundred years, starting with the well-known carpet of Hetman Danylo Apostol. It is specified that the traditional lint-free carpets of Poltava began to be made not later

than at the beginning of the XVIII century, when the aesthetic requirements of the then Ukrainian society appealed to the theory of Sarmatism with the corresponding vectors of oriental models to Western Asia and the Middle East. The connection of patterns of Poltava carpets of Ukraine of the XVIII – early XX centuries with ornamental and plot prototypes of European weaving centers in France of the Baroque-Empire period – Aubusson and Savoneri, which was in fashion for decor elements appealing to great European historical styles.

Key words: carpet weaving, Poltava region, Reshetylivka, Ukraine, XVIII – beginning of XXI centuries.

здобувач аспірантури, Харковина Є. Г., Традиції полтавського килимарства у художній культурі України / Київський національний університет культури і мистецтв, Україна, м. Київ

Предметом дослідження є традиції виготовлення килимів Полтавщини. Мета роботи – визначити мистецькі складові розвитку решетилівського килима в художній культурі України доби XVIII – початку XXI століть. Методологія здійснення роботи базується на поєднанні принципу наукової достовірності та всебічності, мистецтвознавчого, культурологічного та дизайнерського підходів, а також аксіологічного, онтологічного, герменевтичного, історико-генетичного, компаративного (історико-порівняльного), культуротворчого, формально-стилістичного та методу мистецтвознавчого аналізу. Результати роботи покликані узагальнити дані щодо традиційних основ виконання класичного полтавського килима. Сфера застосування результатів – мистецькі практики сьогодення, пов'язані з етнодизайном, історія декоративно-ужиткового мистецтва і художня культура Полтавського регіону, теорія мистецтва в галузі панських, монастирських і хатніх килимів, створення електронних

курсів для студентів й аспірантів творчих спеціальностей, розробка освітніх сайтів і статей для енциклопедичних та довідкових видань. Висновки. З'ясовано, що решетилівське килимарство має давні художні традиції, вкорінені у добі бароко. Окреслено, що техніки виконання місцевих килимів упродовж останніх трьохста років, починаючи з широко відомого килима гетьмана Данила Апостола, не зазнало суттєвих змін. Уточнено, що традиційні безворсові килими Полтави розпочали виготовляти не пізніше, як на початку XVIII століття, коли ще естетичні вимоги тодішнього українського соціуму апелювали до теорії сарматизму із відповідними векторами орієнтальних першовзорів до країн Західної Азії та Близького Сходу – насамперед, Персії, Туреччини, народів Кавказу. Також унаочнено зв'язок візерунків полтавських килимів України доби XVIII – початку ХХ століть з орнаментальними та сюжетними прообразами європейських центрів ткацтва у Франції доби бароко-ампіру – Обюссона та Савонері, що виявлялося у моді на елементи декору, що апелювали до великих європейських історичних стилів.

Ключові слова: килимарство, Полтавщина, Решетилівка, Україна, XVIII – початок ХХІ століть.

Вступ. Останнім часом у вітчизняному мистецтвознавстві актуалізуються дослідження з питань розвитку окремих видів мистецтва, що донедавна сприймалися виключно у річищі поступу народної культури. Натомість при ретельному погляді вони становлять інтерес у сенсі маркерів ідентичності та джерел запозичень окремих першоелементів з-поміж різних прошарків населення.

Так, при уважному розгляді художніх рис полтавського, зокрема решетилівського килима XVIII – початку ХХІ століть, унаочнюється зв'язок цього виду мистецтва зі східними вишуканими взірцями творів,

що замовлялися виключно знаттю, а також західними прообразами, дотичними до реномових мануфактур гобеленів у Франції епохи бароко – рококо, класицизму – ампіру, романтизму – періоду ар деко тощо.

Власне, при більш прискіпливому розгляді весь масив так званих «народних» килимів означеного регіону України на повірку виявляється спадком окремих поміщичих мануфактур із закордонними картоньєрами і ткачами; монастирських майстерень, де також займалися золотошвейництвом-гаптуванням художниці, котрі мали напрацювання у галузі рукоділля; ательє професійних тапісярень і персіярень із відповідними чинниками формотворення та ставлення до розробки декору, орієнтованого на «сарматські» смаки своїх санованих замовників. На цьому фоні тільки частину із творів, які дійшли до нашого часу, можна із впевненістю атрибутувати, як продукцію так званих «хатніх промислів».

Загалом поняття «панського» килиму було поставлене ще у працях польсько-українського дослідника мистецтва початку – перших двох третин ХХ століття Тадеуша Маньковського, дослідження якого й досі не втратили своєї актуальності та слугують невичерпним джерелом для атрибуції творів і їх порівняння із аналогами. Так, його епохальна праця «Польські тканини і гапти», видана у Польщі 1954 р., містить розділи «Orpny i szpalery», «Kilimy» «Pasy i persjarstwo» тощо, в яких були поставлені питання відносно джерел інспірацій окремих творів з українських колекцій, а також порушене питання їх приналежності до певних килимоткацьких традицій Західної Азії та Близького Сходу [6].

У сенсі розуміння розгалуження «народних» та шляхетських за походженням творів, важливими є праці Г. Когут, присвячені килимам, виготовленим на замовлення аристократів та на їх виробництвах. Зокрема, кандидатська дисертація дослідниці «Українські "панські" килими XVII–XVIII століття. (Історія та стилістика)», захищена у

Львівській академії мистецтв, 2003 р., дає значний матеріал для роздумів у цьому сенсі [3, с. 17–190].

Значущим першоджерелом з дослідження даної тематики є також праці київського доктора мистецтвознавства, професора Київського університету імені Бориса Грінченка О. Школьної. Зокрема, її матеріали публікації «Східні мотиви в килимарстві Полтавщини XVIII–XIX століть» (Київ, Інститут Сходознавства ім. А. Ю. Кримського, 2017) [5, с. 52–53] та розділи монографії «Великосвітські мануфактури князів Радзивіллів XVIII–XIX століть на теренах Східної Європи» (Київ, 2018) [4, с. 1–190].

Однак, спеціальних досліджень, присвячених виключно панoramі розвитку традицій решетилівського килимарства упродовж окресленого періоду часу, у яких би комплексно висвітлювалися питання розвитку художньої культури краю, досі видано не було.

Формулювання мети статті та завдань. Мета – окреслити складові традицій виготовлення решетилівського килимарства на тлі розвитку художньої культури регіону. Завдання – прослідкувати чинники, що впливали на трансформації цього виду мистецтва упродовж XVIII – початку XXI століть.

Виклад основного матеріалу статті. Українське килимарство має давню історію, що сягає корінням у добу Київської Русі. Перші згадки про привізні килими цієї доби наявні у літописних текстах, зокрема «Слові о полку Ігоревім». Тоді цей предмет застосовували, насамперед, під час обрядів поховання – тризни, ним накривали домовини, лави та столи, а також клали на дивани та утеплювали підлоги й стіни [7].

Вважається, що техніка вітчизняного килимарства була запозичена у середземноморських держав, насамперед, у Візантії, звідки у X та XI століттях киеворуські князі брали собі дружин, котрих супроводжував посаг і великий почт представників художнього двору з басилевських

майстерень. Крім того, другим шляхом запозичення були власне кримські колонії на теренах Київської Русі, де здавна мешкали греки й інші народи, котрі приїздили з середземноморських теренів, оминаючи Боспорський пролив. Надалі традиції виготовлення килимів поширювалися через зв'язки із візантійсько-вірменськими ткачами, а також спочатку копіюючи перські та турецькі взірці, а потому трансформуючи їх культурну спадщину на місцевому ґрунті [4].

З-поміж низки центрів килимарства, що утворилися на теренах України на межі XVII і XVIII століть, осібне місце з точки зору власне формування регіональних традицій займала Полтавщина. У цьому краї, де в окреслену епоху розвинувся надзвичайно пластично і колористично виразний варіант так званого «полтавського бароко», представлено, насамперед, ансамблем Мгарського монастиря, працею без перебільшення видатного скульптора означеної доби Сисоя Шалматова та низки відомих сницарів й живописців, саме в цей час утворилися локальні особливості вишивки («біле на білому», вишиванка гетьмана Полуботка тощо), монастирського гаптування та килимарства, орієнтованого на замовлення козацької старшини (починаючи з відомого килима родини гетьмана Данила Апостола 1730-х рр.) [1; 2, с. 56–63] (Рис. 1).

Кругляння. Мільфльор (мерехтіння тла, подібне до сяйва).

Вже починаючи з перших взірців творів даного регіону, що дійшли до нашого часу, за свідченням місцевих фахівців у галузі ткацтва, які нині працюють у Решетилівському художньому професійному ліцеї, незмінною лишилася техніка виконання творів. А саме – килими як в давнину, так і зараз виготовляються переважно двосторонніми безворсовими за допомогою основних шести технік. А саме – «зачіпки», «на межову нитку», «дірчаста на пряму», «дірчаста на косу», «зірчаста» та «кругляння».

Рис. 1. Килим XVIII століття з поховання гетьмана Данила Апостола (1654–1734 рр. життя) з села Великі Сорочинці на Полтавщині. Нині – збірка Національного музею історії України.

При цьому перші чотири із вказаних можуть виконуватися із геометричним орнаментом, частина з них при цьому називається рахунковими (цебто рахуються нитки для виконання візерунку), – це «на межову нитку», «дірчаста на косу», «дірчаста на пряму» й «зірчаста». Крім того, у широкому місцевому вжитку на Полтавщині є техніка «кругляння», яка традиційно вважається гребінковою. Вона дозволяє виконувати рослинні та більш «округлі» візерунки килима.

Часто під «круглянням» розуміють техніки «на межову нитку», «дірчаста» та «зачіпки», вжиті, як окремі, або у будь-якій комбінації чи сукупно (Рис. 2). При цьому застосування місцевих барвників органічного походження, котрі виготовлялися в регіоні (близько 70-ти найменувань), традиційно також лишилися незмінними до початку XX століття, коли їх частково доповнили анілінові барвники, які поширилися у вжитку краю наприкінці XIX століття. Характерною ознакою полтавського виготовлення є й крупні, фактично «барокові»

квіти, котрі ввійшли в моду з історичного відрізка часу, коли цей стиль знаходився у розквіті, і саме відбувалось становлення регіонального варіанту килимарства.

Крупні квіти, подеколи пересипані більш дрібними «рокайлевими» (так званий «мільфльор», що передбачає тональні коливання кольору, й у сукупності дає відчуття мерехтливості тла) при цьому часто укладаються в орнамент, який тяжіє до композиції вінково-медальйонного типу, арабескового, або утворює ромбічну фігуру центральної частини виробу за прикладом іранських, афганських, пакистанських, турецьких, азербайджанських килимів.

Від кінця XVIII століття і впродовж XIX на Полтавщині (принагідно варто зазначити, що історичні землі Полтавського краю співпадали із межами колишньої Полтавської губернії, яка включала низку теперішніх земель Чернігівщини, Черкащини та Київщини, з котрими місцеві візерунки мають генетичну спорідненість), тут утворилося безліч килимарських центрів так званого хатнього промислу, частина яких з розвитком промисловості поступово згасли.

Серед них варто назвати Дігтярі, Опішню, Полтаву, Великі Будища, Великі Сорочинці, Нові Санжари, Решетилівку, котрі діяли на початку XX століття і всотували спадок історичних досягнень Гельмязева (Рис. 3), Лохвиці, Прилук тощо, де були модними виняткової краси вироби кшталту панських із золотаво-вохристими квітами на блакитному тлі, або, як у монастирському гаптуванні, твори з зеленими «травами» по «чорно-коричневій землі», що віддзеркалювали уявлення місцевого люду про сили земні та небесні.

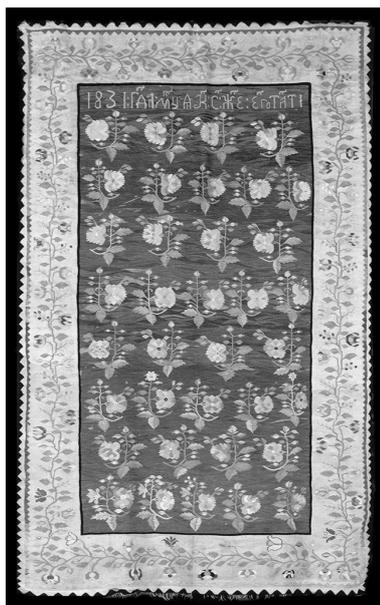

Рис. 2. Килим з Гельмзева 1831 р. Кінець XVIII – початок XIX століття. Збірка національного музею українського народного декоративного мистецтва. Кругляння, мільфльор.

Рис. 3. Килим полтавського регіону із зображенням пелікана. Кінець XVIII – початок XIX століття. Збірка національного музею українського народного декоративного мистецтва. Кругляння.

З-поміж відомих центрів килимарства регіону, що розвинулися у період бароко, до початку XX століття найбільш яскравим виявився Решетилівський, котрий і досі займає чільне місце краю у цьому виді мистецтва, оскільки упродовж останніх ста років виконував функцію художньої лабораторії в означеній галузі регіонального і навіть

всесоюзного значення, що обумовлює і нині високу культуру виконання місцевих виробів, дотримання традиційних технологій, композиційних і колористичних рішень, притаманних взірцевим, еталонним творам.

Поступово упродовж ХХ століття всі напрацювання різних центрів полтавського килимарства перейшли після утворення показового пункту у Решетилівці до художників означеного містечка (з 2017 р. міста), майстри якого всотували ті предковічні традиції, котрі розвинулись в краї упродовж останніх трьохста років. Від 1926 р. на базі місцевої промислово-кустарної майстерні було започатковано артіль, котра надалі була трансформована у Фабрику художніх виробів імені Клари Цеткін, де виготовляли високохудожні вироби за старими, «класичними», традиційними зразками.

Висновки. Так, невід'ємною складовою місцевої традиції стали просарматські орієнтальні взорування на композицію, насамперед, перських і турецьких виробів килимарства, у поєднанні з «оранжуванням» квітів під місцеві зразки флори, позначені доторком європейських бароко-рококо, а надалі й впливами класицизму, ампіру, бідермайєру, історизму, модерну, ар деко, що виявляються у типових мотивах творів (вінки, медальйони, вази, вазони, урни, колони, колоски, введення мотивів пеліканів, орлів, голубів, папуг, метеликів, гудзиків тощо) та їх колористичному й стилістичному вирішенні.

Особливо улюбленими мотивами місцевих килимарів здавна були стилізовані квіти ірису, троянди, тюльпана та гвоздики, жоржини, рідше ружі, що споріднює напрацювання місцевих майстрів килимарства із традиціями фламандського і голландського живопису, з якого до європейської ойкумени потрапили візерунки букетів так званих «Німецьких квітів» («Саксонського убору»), в яких сполучалися квіти й рослини з різних пор року, котрі у природі одночасно не квітуть, і

мають вигляд фантазійних. Крім того, вводилися мотиви полуниці, винограду, яблук, комах тощо.

Загалом варто зазначити, що високий рівень професійності полтавських килимарів свідчить про виняткову художню цінність означених творів, а також про їх віддзеркалення векторів культуротворчості українського люду Гетьманського краю, залюбленого у високомистецькі приклади елітарного декоративного-ужиткового мистецтва як Азії, так і Європи, й їх маркери ідентичності.

У перспективі означені композиційні та художні особливості полтавського, та зокрема, решетилівського килимарства, мають виокремитися у самостійне наукове дослідження.

Література:

1. Іванова О. (2020). Полтавський килим XVIII ст. URL: <https://nmiu.org/novyny/1752-kolektsiia-nmiu-kylym-z-pokhovannia-danyla-apostola> (дата звернення: 20.08.2020 р.).
2. Когут Г. (2003). Килим з гербом Павла Полуботка. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*. Харків: ХДАДА. № 1. С. 56–63.
3. Когут Г. В. (2003). Українські «панські» килими XVII–XVIII століття. (Історія та стилістика): дис. канд. мистецтвознавства: спец. 17.00.06; Галина Володимирівна Когут; Львівська академія мистецтв. Львів, 1–194.
4. Школьна О. (2018). Великосвітські мануфактури князів Радзивіллів XVIII–XIX століть на теренах Східної Європи. Київ: Ліра-К. 192 с. : іл.
5. Школьна О. (2017). Східні мотиви в килимарстві Полтавщини XVIII–XIX століть. *Тези доповідей Міжнар. наук. конф. «XXI Сходознавчі читання А. Кримського»*, Київ, 17.11.2017 – 18.11.2017 р., НАН України, Інститут Сходознавства ім. А. Ю. Кримського. Київ. С. 52–53.

6. Mańkowski Tadeusz (1954). *Polskie tkaniny i hafty XVI–XVIII w.* Wrocław: Zakład Ossolińskich. 164 s.

7. Szuman S. (1929). *Dawne kilimy w Polsce I na Ukrainie.* Poznań, 67 s.

References:

1. Ivanova O. (2020). *Poltavskyi kylym XVIII st.* Retrieved from <https://nmiu.org/novyny/1752-kolektsiia-nmiu-kylym-z-pokhovannia-danyla-apostola> (2020, 20 august). [in Ukrainian].

2. Kohut H. (2003). *Kylym z herbom Pavla Polubotka [Carpet with the coat of arms of Pavel Polubotka].* *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii dyzainu i mystetstv.* [Bulletin of the Kharkiv State Academy of Design and Arts]. Kharkiv: KhDADA. no 1, 56–63. [in Ukrainian].

3. Kohut H. V. (2003). *Ukrainski «panski» kylymy XVII–XVIII stolittia. (Istoriia ta stylistyka): dys. kand. mystetstvoznavstva: spets. 17.00.06; Halyna Volodymyrivna Kohut; Lvivska akademiia mystetstv.* [Ukrainian «gentleman's» carpets of the XVII-XVIII centuries. (History and stylistics): dis. Cand. art history: special. 17.00.06; Halyna Volodymyrivna Kohut; Lviv Academy of Arts]. Lviv, 1–194 [in Ukrainian].

4. Shkolna O. (2018). *Velykosvitski manufakturny kniaziv Radzyvilliv KhVIII–KhIX stolit na terenakh Skhidnoi Yevropy [Great secular manufactories of the Radziwill princes of the XVIII–XIX centuries in Eastern Europe].* Kyiv: Lira-K. 192 p.

5. Shkolna O. (2017). *Skhidni motyvy v kylymarstvi Poltavshchyny XVIII–XIX stolit [Oriental motifs in carpet weaving of Poltava region of the XVIII–XIX centuries].* *Tezy dopovidei Mizhnar. nauk. konf. «XXI Skhodoznavchi chytannia A. Krymskoho», Kyiv, 17.11.2017 – 18.11.2017 r., NAN Ukrainy, Instytut Skhodoznavstva im. A. Yu. Krymskoho* [Abstracts of reports International. Science. conf. "XXI Oriental Readings of A. Krymsky", Kyiv, 11/17/2017 – 11/18/2017, National Academy of Sciences of Ukraine,

Institute of Oriental Studies named after A. Yu. Crimean]. Kyiv, 52–53. [in Ukrainian].

6. Mańkowski Tadeusz (1954). Polskie tkaniny i hafty XVI–XVIII w. [Polish fabrics and embroidery from the 16th to 18th centuries]. Wrocław: Zakład Ossolińskich. 164 p. [Wrocław: The Ossoliński factory]. [in Poland].

7. Szuman S. (1929). Dawne kilimy w Polsce I na Ukrainie [Old kilims in Poland and Ukraine]. Poznań [Poznan], 67 p. [in Poland].

Citation: Y. Harkovyna (2020). TRADITIONS OF POLTAVA CARPET WEAVING IN THE ARTISTIC CULTURE OF UKRAINE. New York. TK Meganom LLC. Innovative Solutions in Modern Science. 6(42). doi: 10.26886/2414-634X.6(42)2020.13

Copyright: Y. Harkovyna ©. 2020. This is an openaccess article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC BY). The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.